

Richting en Houvast

Groeidocument 2006 – 2011

Visie RENN4 Goed cluster 4 onderwijs

Regionaal Expertisecentrum
Noord Nederland Cluster 4

Jeannette Doornenbal
Jeep Jonker
Jan Bijstra

Groningen, 2006
Vastgesteld op 7 februari 2006 als bestuursbesluit

Auteurs Jeannette Doornenbal, Jeep Jonker, Jan Bijstra

Vormgeving omslag Dineke Buist/BNO

Fotografie Paul Meek

Binnenwerk Eeke Tillema

Druk omslag Gerlach Prints

Druk binnenwerk Print Centre

Opdrachtgever Bestuur RENN4, Drs. Tineke Eckhardt-van den Anker, directeur a.i. RENN4

Supervisor Prof. Dr. Alexander Minnaert, hoogleraar klinische onderwijskunde en orthopedagogiek,
Rijksuniversiteit Groningen

Projectleider Dr. Jeannette Doornenbal, onderwijsadviseur, afdeling Expertise

Projectleden Dr. Jan Bijstra, hoofd afdeling Expertise
Jeep Jonker, onderwijsadviseur, afdeling Expertise

Besteladres RENN4, afdeling Expertise
Postbus 8126
9702 KC Groningen
expertise@renn4.nl

VOORWOORD

Met trots presenteren wij u de visie op goed cluster 4 onderwijs van de stichting RENN4 voor de periode 2006-2011.

Deze visie vormt het inhoudelijke fundament dat richting en houvast geeft aan de ontwikkelingen die de organisatie moet doormaken. De aanhoudende groei van de cluster 4 populatie, de op handen zijnde veranderingen met betrekking tot de vernieuwing in de zorgstructuur van het onderwijs, de zwakke plekken in het onderwijs die de Inspectie van het Onderwijs constateerde, en de organisatieproblemen na de fusie van RENN4, dwingen RENN4 tot een inhoudelijk gestuurd veranderingsproces.

Het ambitieniveau is hoog, maar wie voor grote uitdagingen staat moet hoog durven springen. Wij zijn ervan overtuigd dat deze visie het mogelijk maakt om de eerste stappen te zetten in dit noodzakelijke veranderingsproces. Leerlingen met beperkingen in hun gedrag moeten de onderwijszorg krijgen die ze nodig hebben. RENN4 moet een aantrekkelijke netwerkspeler worden, en de kennis ontwikkelen die er nodig is om beter te weten wat effectieve onderwijszorg is voor leerlingen met beperkingen in het gedrag.

Het huis moet gebouwd, maar dit fundament is stevig en inspirerend.

Dit visiedocument is gepresenteerd als een groeidocument. Het zal de komende maanden en jaren verder ontwikkeld worden door het concreet uit te werken, uit te voeren, te evalueren en bij te stellen. Wat nu voor u ligt is de start voor een spannend en inspirerend onderwijsvernieuwingsproces waarin we in gezamenlijkheid professioneel zullen optrekken om het tot een succes te maken.

Theo Brugman, voorzitter van het bestuur van de stichting RENN4

Tineke Eckhardt, directeur ad interim van de stichting RENN4

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding	5
1.1	Opbouw	
1.2	Context en aanleiding	
1.3	Beginsituatie RENN4	
1.4	Doelstelling en resultaat	
1.5	Werkwijze	
2	Cluster 4 populatie: wettelijke opdracht en ambities	10
3	Missie en collectieve ambities	13
4	Theoretisch kader	14
4.1	Argumenten voor het begrippenkader	
4.2	Het begrippenkader: CAREBAGS	
5	Van onderwijszorgmodel naar streefbeeld	19
5.1	Noodzakelijke voorwaarden	
5.2	Onderwijszorgmodel: individueel niveau	
5.3	Organisatie van de onderwijszorg	
6	Langetermijndoelen 2006-2011	24
7	Kortetermijndoelen januari – juli 2006	26
	Onderliggende documenten	31
	Bijlage 1: processtappen van de projectgroep	32

1 INLEIDING

Dit is het visiedocument op goed cluster 4 onderwijs van de stichting RENN4. Dit document heeft nadrukkelijk het karakter van een groeidocument. Het is een startdocument dat richting en houvast geeft aan de richting, de inrichting en de verrichting van het primaire proces. Het biedt tevens het inhoudelijke kader voor de inrichting en verrichting van de secundaire processen: organisatie en structuur, human resource management (HRM), formatie en financiën, spreiding en huisvesting, informatie & communicatietechnologie (ICT), public relations en communicatie, planning & control, en kwaliteitsbeleid. Kort gezegd: de vorm volgt de inhoud. De wijze waarop deze secundaire processen zullen worden ingericht en uitgevoerd, worden uitgewerkt in meerdere (deel)projecten (zie Plan van aanpak RENN4 van A naar B, 2005).

Gekozen is voor de periode 2006-2011, omdat scholen de wettelijke verplichting hebben om in 2006 hun schoolplan voor 2007-2011 te presenteren. Dit document biedt het inhoudelijke kader waarbinnen de RENN4 afdelingen hun schoolplan c.q. afdelingsplan zullen formuleren.

1.1 Opbouw

In dit groeidocument worden in deze inleiding de context en de aanleiding van het project beschreven, gevolgd door de gewenste resultaten en de werkwijze van de projectgroep. Hoofdstuk 2 geeft een beschrijving van de doelgroep van cluster 4.

Daarna presenteren we in hoofdstuk 3 de missie en collectieve ambities van RENN4. In hoofdstuk 5 formuleren we het streefbeeld - het onderwijszorgconcept en de organisatie daarvan - waaraan RENN4 wil voldoen. Hiertoe hebben we onder meer gebruik gemaakt van het theoretisch model voor onderwijszorgeffectiviteit van Minnaert (2005). Dit model wordt in hoofdstuk 4 toegelicht. Dit streefbeeld vertalen we in hoofdstuk 6 in langetermijndoelstellingen. Hoofdstuk 7 gaat tot slot over de kortetermijndoelstellingen tot augustus 2006.

1.2 Context en aanleiding

Per 1 augustus 2003 zijn de Wet op de Expertisecentra (WEC) en de Wet op het onderwijstoezicht (WOT) van kracht. Daarin zijn de belangrijkste fundamenten van het waarderingskader voor het speciaal onderwijs vastgelegd. De WEC beschrijft de uitgangspunten en doelen voor het speciaal en voortgezet speciaal onderwijs. Centraal staat dat het speciaal onderwijs haar onderwijs en zorg zodanig moet inrichten dat deze passen bij de ontwikkelingsmogelijkheden van de leerling. Leerlingen moeten een ononderbroken ontwikkeling kunnen doormaken en zo breed mogelijk worden gevormd. De wet noemt de volgende ontwikkelingsgebieden: de verstandelijke ontwikkeling, de emotionele ontwikkeling, het ontwikkelen van creativiteit, het verwerven van kennis, en van sociale, culturele en lichamelijke vaardigheden. Naast het bieden van onderwijs aan geïndiceerde leerlingen, zijn de andere taken van Regionale Expertisecentra (REC) die in de WEC (artikel 28b) geregeld zijn:

- het bieden van ambulante begeleiding;
- het in stand houden van de Commissie voor de Indicatie;
- de begeleiding van ouders.

Optionele taken voor een REC zijn:

- handelingsgerichte diagnostiek;
- advies en collegiale consultatie;
- onderwijsondersteuning (behandeling);
- depot aan hulpmiddelen;
- ontwikkelen en onderhouden van de eigen expertise.

De brede taakstelling van de REC's toont dat gekozen is voor een integrale benadering: onderwijs, diagnostiek en behandeling, ontwikkeling en onderzoek zijn ondergebracht in één speciale onderwijsorganisatie.

In de WOT is het waarderingskader voor het speciaal onderwijs vastgelegd. Centraal staan daarbij:

- de zorg voor de kwaliteit van het onderwijs;
- de zorg voor de kwaliteit van onderwijs & leren en van zorg & begeleiding;
- de kwaliteit van de opbrengsten.

Met de invoering van de WEC zijn de oude speciale scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen (ZMOK), pedologische instituten (PI) en langdurig zieke kinderen (LZK) samengevoegd tot cluster 4. Cluster 4 heeft de daarmee de verantwoordelijkheid gekregen voor het bieden van onderwijs aan geïndiceerde leerlingen met psychiatrische en/of gedragsstoornissen. Cluster 4 onderwijs is dus relatief 'nieuw' en zit met de erfenis van zowel de sterke als de zwakke kanten van de verschillende schoolsoorten waaruit ze is opgebouwd.

Het landelijke beeld van de cluster 4 scholen kunnen we destilleren uit het onderwijsverslag 2003/2004 van de Inspectie van het Onderwijs. De onderwijsinspectie oordeelt positief over het pedagogisch klimaat in de scholen en de omgang tussen leerkrachten en leerlingen. Een negatief oordeel betreft een aantal andere kwaliteitsdomeinen van het speciaal onderwijs. Bij de helft van de speciale scholen voldoet het leerstofaanbod niet. Dit komt vooral door een groot tekort aan passende leermaterialen. En op acht van de tien scholen worden leerlingen onvoldoende systematisch begeleid. Dit landelijke beeld vraagt om een kwaliteitsimpuls in het speciaal onderwijs, vanuit een visie op goed cluster 4 onderwijs. Daarom zijn er ook landelijk initiatieven genomen om te werken aan schoolontwikkeling vanuit een visie op goed cluster 4 onderwijs (zie WEC raad en het project Schoolontwikkeling van Pi7¹). Doel van deze schoolontwikkeling zal moeten zijn om met behoud van het goede (orthopedagogisch klimaat en omgang) de andere kwaliteitsdomeinen op voldoende niveau te brengen.

1.3 Beginsituatie RENN4

RENN4 bestaat als jonge fusieorganisatie sinds 1 januari 2004. De fusie heeft de organisatie als geheel evenals organisatieonderdelen onder druk gezet. Met als gevolg: veel wisselingen in het management en wisselingen in en groei van het onderwijspersoneel inclusief ambulant begeleiders. Dit in een situatie waarin de omvang van de cluster 4 populatie groeide (sinds 2003 met 23%), vooral in het voortgezet speciaal onderwijs, en de aard van de problematiek van de leerlingen verzwaarde. De Landelijke

¹ Pi7 is samenwerkingsverband tussen de oude Pi's (Rotterdam, Den Haag, Leiden, Nijmegen, Groningen, Amsterdam: VU en UVA) die met de WEC zijn gaan behoren tot cluster 4. Pi7 werkt in nauwe samenwerking met de onderwijspraktijk aan nieuwe kennis en inzichten voor de doelgroep van cluster 4.

Commissie Toezicht Indicatiestelling (LCTI) wees er onlangs ook op dat de cluster 4 populatie sterk is gegroeid en dat dit nog sterker geldt voor de noordelijke regio (LCTI, 2005). Onvoldoende huisvestingscapaciteit, achterstand wat betreft het onderhoud, een hoog ziekteverzuim en problemen in het centraal management zijn daarvan een aantal gevolgen. Over de kwaliteitsdomeinen van het onderwijs is de samenvattende rapportage over RENN4 van de inspecteur duidelijk (overkoepelende rapportage, 30-3-2005). De aspecten schoolklimaat en toetsing aan het eind van de schoolloopbaan zijn voldoende. De toetsing tijdens de schoolloopbaan is van onvoldoende kwaliteit. Dat geldt ook voor de overige aspecten. Het leerstofaanbod bereidt leerlingen onvoldoende voor op het vervolgonderwijs en sluit niet aan bij hun individuele onderwijsbehoeften. Het aanbod is voorts niet breed samengesteld en dikwijls verouderd. De te programmeren leertijd voldoet niet aan de wettelijke eisen en de instructie en de structuur van de lessen zijn niet effectief. Er is onvoldoende variatie in werkvormen waardoor leerlingen niet wordt geleerd zelfstandig te werken en/of samen te werken met andere leerlingen. Het systeem van zorg en begeleiding is niet planmatig en systematisch; ook ouders worden onvoldoende betrokken bij de begeleiding van hun kinderen. Omdat niet inzichtelijk kan worden gemaakt welke doelen met leerlingen worden beoogd, is er ook geen zicht op de opbrengsten van het onderwijs; tot slot is er op geen van de scholen een systeem voor de kwaliteitszorg ingevoerd.

Kortom, de landelijke situatie in het speciaal onderwijs is in RENN4 niet anders. Op basis van zelfanalyses en de overkoepelende rapportage van de Inspecteur van het Onderwijs, concluderen we dat het ontbreken van een visie op goed cluster 4 onderwijs twee gevolgen heeft. Het ontbreekt ons aan een richtinggevend kader voor:

onderwijsinhoudelijke ontwikkelingen die RENN4-breed tot stand moeten worden gebracht (effectiever onderwijs & leren en zorg & begeleiding waardoor de opbrengsten inzichtelijk kunnen worden gemaakt). In die zin maakt het RENN4 de kwalificatie Expertisecentrum (nog) niet waar. individuele schoolontwikkeling. Hoewel er op RENN4 scholen op onderdelen wordt gewerkt aan de kwaliteitsverbetering van de domeinen onderwijs & leren en zorg & begeleiding, ontbreekt het aan samenhang. Initiatieven voor schoolverbetering blijven daardoor op zichzelf staan, hebben geen verbinding met andere onderdelen of stranden. RENN4 is zwak in implementatie.

Dit visiedocument zal dus een antwoord moeten geven op deze uitdagingen: het opstellen van een ontwikkelagenda die leidt tot een planmatige verbetering van de onderwijszorg in RENN4 vanuit een gedragen visie. In die visie moet er oog zijn voor zowel het belang van het (ortho)pedagogisch schoolklimaat als voor alle andere aspecten van de onderwijszorg (kwaliteit van het systeem van leerlingenzorg, functionaliteit van de handelingsplanning, leerstofaanbod, orthopedagogisch handelen, orthodidactisch handelen, actieve rol van leerlingen en opbrengsten) die leerlingen nodig hebben om hun ontwikkelingsmogelijkheden te benutten.

1.4 Doelstelling en resultaat

Op basis van bovenstaande analyse van de beginsituatie in RENN4 heeft de directie ad interim in overleg met het algemeen bestuur van RENN4 in juli 2005 de opdracht gegeven tot het formuleren van een inhoudelijke visie op goed cluster 4 onderwijs. In overleg met de directie is gekozen voor de inrichting van een projectgroep die de opdracht heeft gekregen om te voorzien in een door de

organisatie breed gedragen visie op goed cluster 4 onderwijs. Het projectplan is geaccordeerd in de bestuursvergadering van 13 september 2005. Het projectplan werd bovendien, ter advisering, voorgelegd aan de GMR.

De beoogde visie moet de inhoudelijke basis leggen voor de fusieorganisatie en voor de noodzakelijke (school)ontwikkeling in de diverse afdelingen van RENN4. Deze visie biedt naar buiten een verantwoording voor het bestaansrecht van de stichting en naar binnen een bindend kader voor school- en organisatieontwikkeling. In de opdracht van het bestuur is aangegeven dat allereerst de inhoudelijke onderwijsvisie moet worden uitgewerkt. Zoals gezegd worden de gevolgen daarvan voor de sturing en organisatie, het kwaliteitsbeleid, de ondersteunende processen en het HRM in afzonderlijke deelprojecten uitgewerkt (zie Plan van Aanpak RENN4, 2005). Een programmamanager zal toezien op de onderlinge samenhang van deze projecten. De visie op goed onderwijs is daarbij het verbindende kader.

Omdat, zoals eerder aangegeven, het (ortho)pedagogisch (school)klimaat en de pedagogische omgang als voldoende worden beoordeeld en de knelpunten zich vooral voordoen in het onderwijszorgaanbod zelf en het gebrek aan doelgericht en planmatig werken, is ervoor gekozen om een streefbeeld voor de onderwijszorgorganisatie te ontwikkelen dat op zijn minst een oplossing biedt voor deze geconstateerde tekorten.

We moeten het kind niet met het badwater weggoien. Het eerste uitgangspunt voor goed cluster 4 onderwijs is en blijft de aandacht voor een veilig en gestructureerd schoolklimaat, waarin leraren en leerlingen elkaar respectvol bejegenen, en leerlingen en leraren het recht hebben zich te ontwikkelen en de ruimte krijgen om hun mogelijkheden te exploreren. Immers, een noodzakelijke maar niet voldoende voorwaarde voor kinderlijke ontwikkeling is dat het kind zich veilig voelt en de ruimte ervaart om te mogen groeien. Dit uitgangspunt impliceert dat het kwaliteitsdomein (ortho)pedagogisch schoolklimaat blijvend moet worden gevolgd, en waar nodig worden bijgesteld, vanuit de idee: beter maken wat goed is.

1.5 Werkwijze

Om dit resultaat - een door het personeel gedragen inhoudelijke visie voor onderwijszorg, dat het gezamenlijke vertrekpunt biedt voor de noodzakelijke onderwijszorgverbeteringen - te behalen, is gekozen voor de volgende werkwijze.

Uit de managementliteratuur is bekend dat een noodzakelijke voorwaarde voor succesvolle projecten een ondersteunend en faciliterend bestuur en management is. Daarom is ervoor gekozen het bestuur als bevoegd gezag en de directie van meet af aan mee te laten denken in de centrale inhoudelijke keuzes, zodat er een gedeelde basis is waarop strategische beleidskeuzes kunnen worden gemaakt. Ook is bekend dat het de voorkeur verdient om een visie van onderop te ontwikkelen, zodat het personeel de visie ervaart als van hen en bereid is in het dagelijks handelen deze visie handen en voeten te geven. Toch is de projectgroep niet inductief te werk gegaan. We hebben een denkkader gepresenteerd op basis waarvan de visie verder in samenspraak met de werkvloer is uitgewerkt.

Hiervoor is gekozen, omdat de projectgroep binnen redelijk snelle termijn (drie maanden) met een resultaat moest komen. Een inductieve werkwijze vergt veel meer tijd en energie. Bovendien is de kans groot dat alle elementen die men op de werkvloer van belang vindt, niet binnen één visie hun plaats kunnen vinden. Bovendien moest de visie een oplossing bieden voor knelpunten in de onderwijszorg die zich, zoals we hebben aangegeven (zie 1.3), op alle afdelingen in RENN4 voordoen. Het aanbieden van een denkkader dat mogelijk een oplossing biedt voor deze knelpunten, leek zowel in pragmatische als inhoudelijke zin verstandig. Dit denkkader is samen met de afdelingsleiders en (delen van) hun teams uitgewerkt tot een RENN4 visie op onderwijszorg. Dit om draagvlak in de organisatie te creëren en de bouwstenen aan te dragen voor de implementatie van de visie.

Om erop toe te zien dat de inhoudelijke visie de toets der wetenschappelijke kritiek kan doorstaan, is professor Minnaert, verbonden aan de RuG, als supervisor bij het project betrokken. Tot slot is het document voorgelegd aan de inspecteur voor het speciaal onderwijs, de heer L. de Boom. Hem is gevraagd of deze visie een antwoord lijkt te bieden op de problemen zoals de inspecteur deze bij zijn inspectiebezoeken heeft geconstateerd. Zijn reactie was positief.

De projectgroep bestaande uit een projectleider en twee projectleden, heeft in nauw overleg met de directie het projectplan opgesteld. Het bestuur heeft in augustus 2005 een positief besluit genomen over het projectplan. Vervolgens is het projectplan besproken in het managementteam (MT: overlegorgaan tussen afdelingsleiders en directie), dat heeft ingestemd met de doelstellingen en het stappenplan.

19 September 2005 heeft de projectgroep een startdag met het MT georganiseerd. Daar heeft Minnaert het inhoudelijke denkkader voor effectieve onderwijszorg gepresenteerd: CAREBAGS. Over de keuze en de inhoud van dit begrippenkader meer in de paragrafen 4.1 respectievelijk 4.2. Het MT oordeelde positief over dit model als vertrekpunt voor een visie op goed cluster 4 onderwijs. Het model behoeft wel een eigen inkleuring, omdat het generalistisch van aard is en niet specifiek genoeg voor het werkkterrein van het cluster 4 onderwijs.

De projectgroep heeft ervoor gekozen om in overleg met de afdelingsleiders een plan te maken hoe in haar/zijn afdeling verder te werken aan inkleuring van dit model, zodanig dat het bijdraagt aan de visie-ontwikkeling van de afdeling in het bijzonder en van RENN4 in het algemeen. Deze ronde was begin december 2005 afgerond. Omdat de afdelingsleiders in hun afdeling verder moeten met visie-ontwikkeling, zijn in de verschillende afdelingen projectteams geformeerd die zorgdragen voor de continuering.

Op basis van de visiebijeenkomsten in de afdelingen heeft de projectgroep een concept visiedocument opgesteld. Dit is in november besproken in het MT en voor advies voorgelegd aan Minnaert. Op grond van deze besprekingen is het document herschreven en voorgelegd ter goedkeuring aan het bestuur en ter instemming aan de GMR. Op 7 februari 2006 heeft het bestuur het visiedocument vastgesteld. De GMR heeft er op 15 februari 2006 mee ingestemd. (Voor een uitvoerige beschrijving van de processtappen zie bijlage 1.)

2 CLUSTER 4 POPULATIE: WETTELIJKE OPDRACHT EN DE CONSEQUENTIES

De wettelijke opdracht voor het speciaal onderwijs - zo ook voor RENN4 - is een zodanige inrichting van het onderwijs en de zorg dat deze past bij de ontwikkelingsmogelijkheden van de leerling opdat leerlingen een ononderbroken ontwikkeling kunnen doormaken. RENN4 moet deze opdracht realiseren voor leerlingen die door een onafhankelijke Commissie van Indicatie worden geïndiceerd.

De landelijk vastgelegde indicatiecriteria voor cluster 4 onderwijs zijn:

- a. De leerling heeft een psychische stoornis, een ontwikkelingspathologie of gedragsstoornis die zich voordoet op school en of thuis of bij de vrijetijdsbesteding. Vanwege deze stoornis of pathologie is en/of wordt er gericht hulp verleend door een erkende voorziening als jeugdzorg of kinderspsychiatrie.
- b. De leerling heeft een onderwijsbeperking. Dit komt omdat de leervoorwaarden ontbreken bijvoorbeeld vanwege het gedrag, of omdat de leerling door haar/zijn gedrag andere leerlingen dan wel zichzelf in gevaar brengt waardoor het onderwijsleerproces belemmerd wordt.
- c. De zorgstructuur is ontoereikend. Voor kinderen en jongeren die niet naar school gaan blijkt dit uit het gebrek aan vooruitgang ondanks extra ondersteuning door zorg- of hulpverleningsinstanties. Bij kinderen en jongeren die wel naar school gaan, blijkt dit uit het onvoldoende effect dat de zorg op school - eventueel met extra hulp en zorg - heeft kunnen bewerkstelligen. Daardoor is het onderwijs niet afgestemd op de behoeften van de leerling.

Daarnaast verzorgt RENN4 via plaatsbesteding onderwijs aan leerlingen die vanwege ernstige en complexe beperkingen in hun psychisch functioneren en/of gedrag, voor bepaalde tijd in een psychiatrische instelling worden behandeld. De termijn van het onderwijs dat ze binnen RENN4 genieten, is afhankelijk van de behandelingstermijn.

Cluster 4 leerlingen voldoen aan de landelijke indicatiecriteria, toch is de spreiding in de populatie aanzienlijk: in leeftijd (tussen de vier en twintig jaar), in IQ (tussen de 65 en de 150), in de aard en zwaarte van de problematiek, in gedragskenmerken (externaliserend versus internaliserend gedrag). Dit betekent dat de onderwijsmogelijkheden van deze leerlingen zeer uiteenlopend zijn. De RENN4 visie op goed cluster 4 onderwijs zal daarom een antwoord moeten vinden op de variatie aan onderwijsbelemmeringen van de doelgroep.

Een cluster 4 indicatie wordt afgegeven voor een periode van drie jaar; daarna moet - indien dit nodig blijkt - opnieuw een beschikking worden aangevraagd. Dit impliceert dat cluster 4 onderwijs per definitie schakelonderwijs is, gericht op het realiseren van een haalbaar perspectief. In feite zijn we altijd bezig om leerlingen voor te bereiden op de terugkeer in een vorm van onderwijs of werk waar zij zich verder kunnen ontwikkelen: een verantwoorde en zo snel mogelijke uitstroom naar een andere vorm van (regulier) onderwijs of (beschermd) werk. De periode dat cluster 4 leerlingen een cluster 4 indicatie behouden, varieert sterk en dit zal ook zo blijven. Sommige leerlingen raken binnen drie jaar hun indicatie kwijt, terwijl andere leerlingen hun gehele schoolperiode een indicatie hebben. Ook hen wordt een perspectief op (beschermd) wonen, werk of opleiding geboden.

Het schakelen van leerlingen binnen of buiten RENN4 betekent dat RENN4 de verantwoordelijkheid heeft om samen met de ouders en/of de leerling deze keuzes zo verantwoord mogelijk te laten verlopen, zodat de kans op een succesvolle schakeling zo groot mogelijk is. Een warme overdracht en goede nazorg zijn daarbij van groot belang.

De doelstelling van verantwoord en zo snel mogelijk schakelen geldt zowel voor de leerlingen die naar een speciale RENN4-school gaan als voor hen die in een reguliere onderwijssetting rugzakbegeleiding krijgen vanuit de afdeling Ambulante Begeleiding. Ook het doel van de rugzakbegeleiding is dat leerlingen de indicatie kwijtraken en/of het reguliere onderwijs zo te professionaliseren dat zij zelf de onderwijszorg kunnen bieden die cluster 4 leerlingen nodig hebben. Dit doet de afdeling Ambulante Begeleiding in de uitoefening van haar preventieve taak door leerkrachten c.q. teams van leraren te professionaliseren en door samen te werken in preventie-units in het regulier onderwijs, zoals samenwerkingsverbanden primair onderwijs en voortgezet onderwijs.

Bovenstaande betekent dat RENN4 een dekkend, samenhangend en gecoördineerd onderwijsaanbod moet bieden, gericht op:

- het voorkomen van een cluster 4 indicatie door preventieve ambulante begeleiding;
- rugzakbegeleiding van cluster 4 leerlingen in het regulier onderwijs gericht op uitstroom i.c. het kwijtraken van de cluster 4 indicatie;
- plaatsing in een school voor speciaal onderwijs gericht op uitstroom met of zonder rugzak.

Als cluster 4 onderwijs per definitie schakelonderwijs is voor een doelgroep met een grote variatie aan mogelijkheden en beperkingen, kunnen we dan differentiaties aanbrenge in de doelstellingen c.q. de uitstroomperspectieven van de leerlingen die recht doen aan zowel de verschillen als aan de overeenkomsten tussen cluster 4 leerlingen? Er zijn drie uitstroomperspectieven te onderscheiden voor de leerlingen in het speciaal onderwijs die vooral samenhangen met hun mogelijkheden tot leren (we volgen hier de criteria die de Permanente Commissie Leerlingenzorg (PCL) en de Regionale Verwijzingscommissies (RVC) hanteren bij het bepalen van ontwikkelingsmogelijkheden c.q. -achterstanden).

1. Leerlingen met weinig tot geen beperkingen bij het leren: uitstroom naar het basisonderwijs dan wel voortgezet onderwijs (VO) inclusief middelbaar beroepsonderwijs (MBO).
2. Leerlingen met enige beperkingen bij het leren: uitstroom naar speciaal basisonderwijs (SBO) dan wel voortgezet middelbaar beroepsonderwijs met leerwegondersteuning (VMBO met LWOO) inclusief MBO.
3. Leerlingen met veel beperkingen bij het leren: uitstroom naar cluster 3 onderwijs dan wel praktijkonderwijs (Pro), (beschermd) werken.

Uitstroom 4-12 jarigen	Uitstroom > 12 jaar
Basisonderwijs	VO: VMBO, HAVO/VWO MBO niveau 3 en 4
SBO	VMBO met LWOO MBO niveau 1 en 2
Cluster 3	Praktijkonderwijs VSO cluster 3 (beschermde) werk

Figuur 1: Uitstroomperspectieven inclusief eindonderwijs cluster 4 leerlingen

Figuur 1 impliceert dat RENN4 om de uitstroomperspectieven van de leerlingen te kunnen realiseren onderwijszorgprofielen moet ontwikkelen. Leerlingen worden binnen deze profielen voorbereid op een verantwoorde en zo snel mogelijke schakeling naar een volgende vorm van (speciaal) onderwijs of arbeid. De grenzen tussen de onderwijsprofielen moeten flexibel zijn. Afhankelijk van de ontwikkeling die de leerling doormaakt, is de overstap naar een ander profiel mogelijk.

We mogen veronderstellen dat RENN4 te maken zal blijven hebben met leerlingen die niet leerbereid zijn en die dus niet binnen een afzienbare termijn (zes weken) in een van de zes onderwijszorgprofielen aan hun perspectief kunnen en willen werken. Voor deze leerlingen zullen alternatieve oplossingen moeten worden ontwikkeld, opdat ook zij een passend toekomstperspectief kunnen realiseren.

3 MISSIE EN COLLECTIEVE AMBITIES

Uit voorgaande vertaling van de wettelijke opdracht in een onderwijsconcept leidt RENN4 de volgende collectieve ambities af.

Het uitgangspunt bij het formuleren van de collectieve ambities is:

Ieder kind heeft recht op onderwijs en kan en wil zich ontwikkelen/leren.

Daarom wil RENN4 haar leerlingen gepaste onderwijszorg bieden gericht op het realiseren van een toekomstperspectief en daarmee een optimale plaats in de samenleving.

RENN4 wil in samenwerking met het regulier onderwijs, voor haar leerlingen een optimum bieden tussen thuisnabij onderwijs en het uitstroomperspectief van de leerling.

RENN4 wil samen met andere vormen van speciaal en regulier onderwijs en zorginstellingen voorzien in een samenhangend, dekkend en gecoördineerd onderwijszorgaanbod voor leerlingen van 4 tot 20 jaar.

RENN4 wil door middel van preventieve ambulante begeleiding het mogelijk maken dat niet-geïndiceerde leerlingen met beperkingen in het gedrag in het reguliere onderwijs kunnen blijven.

RENN4 wil leerlingen zorgvuldig en zo snel mogelijk schakelen c.q. doen uitstromen naar een andere vorm van (speciaal) onderwijs, zorg of arbeid. RENN4 maakt daarbij gebruik van schoolplaatsing, rugzakbegeleiding en terugplaatsing met ambulante begeleiding.

RENN4 wil de overdracht van de ene vorm van onderwijs naar de andere vorm van onderwijs, naar zorg of naar arbeid voor de leerling zo soepel mogelijk doen verlopen, opdat de opgebouwde kennis en kunde behouden blijven.

RENN4 wil een lerende organisatie zijn, gericht op de ontwikkeling van leerlingen en medewerkers.

RENN4 wil met onderzoek, programmaontwikkeling en scholing de RENN4-scholen en de afdeling Ambulante Begeleiding ondersteunen in het waarmaken van hun ambities. RENN4 wil haar kennis en inzichten overdragen aan het onderwijsveld en ketenpartners.

4 HET THEORETISCH KADER: CAREBAGS

Hoe kan de onderwijszorg zodanig worden ingericht dat RENN4 bovenstaande collectieve ambities kan realiseren? Om deze complexe vraag te beantwoorden is er gekozen voor een richtinggevend denk- en werkmodel: CAREBAGS van Minnaert (2005). Het expliciete doel van dit theoretische model is te bepalen welke factoren ertoe bijdragen dat onderwijs voor zorgleerlingen effectief is. Voordat we overgaan tot een bespreking van deze begrippen, eerst een korte uiteenzetting van de argumenten die tot de keuze van dit model hebben geleid.

4.1 Argumenten voor het begrippenkader

Bij de keuze voor het onderwijszorgmodel CAREBAGS van Minnaert, heeft een aantal overwegingen een rol gespeeld.

Ten eerste is een *integrale benadering* van onderwijs en zorg essentieel. In het speciaal onderwijs is men van oudsher gewend om vanuit een individuele diagnose of vraagstelling van de leerling te werken. Het gevolg daarvan is dat de context waarbinnen deze individuele aanpak wordt gegeven, niet op orde is. In RENN4 scholen ontbreekt een samenhangend, gecoördineerd en dekkend onderwijsaanbod, waardoor de geboden zorg niet is ingebed in een onderwijskundig kader. Een benadering die zorg integreert in een onderwijsconcept is daarom essentieel. Daarom spreken we van onderwijszorg. Immers, cluster 4 heeft een onderwijsopdracht aan leerlingen met psychiatrische problemen en/of gedragsstoornissen. De implicatie hiervan is a) dat deze leerlingen onderwijs moeten genieten en b) dat zij gezien hun (on)mogelijkheden niet zonder zorg kunnen. Het onderwijs is leidend en de zorg is aanvullend met als doel: bevordering van de onderwijs-effectiviteit opdat leerlingen hun onderwijskansen optimaal kunnen benutten.

De tweede overweging is dat het model *moet passen* binnen de werkwijzen en de benaderingen die zich binnen het cluster 4 onderwijs als 'goed' hebben bewezen. Een RENN4 visie moet niet geformuleerd zijn in nieuwe, onherkenbare uitgangspunten. Naast verbetering en innovatie is continuïteit van belang. Ten derde moet het model leiden tot een onderwijszorgpraktijk waarin cluster 4 leerlingen zich beter ontwikkelen en meer (leer)resultaten boeken: *effectiviteit van onderwijszorginterventies*. Ook moet de gekozen benadering leiden tot *interne binding*: mensen moeten zich erin herkennen, het moet hen aanspreken en aanzetten tot verbetering en *bruikbaar* zijn, en richtinggevend zijn voor *alle lagen in de organisatie*.

Het model CAREBAGS van Minnaert voldoet aan deze criteria. Het is gericht op de bevordering van onderwijs-effectiviteit voor zorgleerlingen; het levert een begrippenkader waarin onderwijs en zorg op elkaar zijn betrokken. Het is een eclectisch model dat benaderingen combineert die in cluster 4 onderwijs geen onbekenden zijn en zich als 'goed' hebben bewezen. Daardoor is het eerder een feest der herkenning dan een breuk met bestaande paradigma's. De verwachting is dat deze benadering kan zorgen voor interne binding en het personeel aanzet tot het verbeteren van hun professioneel handelen.

CAREBAGS is ontwikkeld voor zorgleerlingen in het regulier onderwijs. Het gaat er impliciet vanuit dat er een samenhangend en doelgericht onderwijsaanbod aanwezig is: de kerndoelen zijn welomschreven en

vastgelegd en op basis daarvan zijn er leerlijnen ontwikkeld met bijbehorende methoden en programma's, testen en toetsen. In de inleiding is al aangegeven dat het cluster 4 onderwijs, zo ook in RENN4, niet op deze wijze haar onderwijsaanbod heeft beschreven en vastgelegd. Vanwege de historisch gegroeide aandacht in het speciaal onderwijs voor de zorgbehoeften van individuele leerlingen, zijn we 'vergeten' het onderwijs als systeem neer te zetten. Een voorwaarde voor de effectiviteit van CAREBAGS is dus dat het cluster 4 onderwijs haar onderwijsaanbod formuleert in kerndoelen en doorgaande leerlijnen.

Hoewel het model CAREBAGS relevant is voor alle lagen in de organisatie, werken we in dit document uitsluitend de implicaties voor het primaire proces uit: onderwijszorg. Het model geeft wel aan dat een *lerende organisatie* voorwaarde is voor effectieve onderwijszorg. Immers, als leerlingen niet (tot) leren (komen), heeft niet zozeer de leerling als wel de school een probleem. Kennelijk is een RENN4 school dan niet in staat voor die leerlingen een adequaat onderwijszorgaanbod te organiseren.

4.2 Het begrippenkader CAREBAGS

Wil onderwijs effectief zijn dan moet aan twee voorwaarden zijn voldaan, namelijk de zorg voor CARE en de onderwijskundige gerichtheid op BAGS.

CARE staat voor de zorg voor Competentie, Autonomie, Relatie en Engagement. Dit zijn vier psychologische basisbehoeften. Onderwijsinterventies die deze psychologische behoeften negeren, schieten hun doel voorbij. Zeker bij onze leerlingen bij wie de balans in de ontwikkeling van deze basisbehoeften is verstoord.

Competentie staat voor de behoefte jezelf als capabel te ervaren: in staat zijn om een gewenst resultaat (iets kunnen, iets beheersen, de ervaring iets te kunnen leren) te behalen en een ongewenst resultaat te vermijden. Cluster 4 leerlingen hebben dikwijls een negatief ontwikkeld competentiegevoel doordat zij hebben gefaald op hun vorige school. Goed cluster 4 onderwijs zal dus zorg moeten dragen voor het inrichten van een onderwijszorgomgeving waarin leerlingen weer positieve leerervaringen kunnen opdoen en leerlingen inzicht krijgen in hun eigen capaciteiten.

Autonomie is het verlangen naar persoonlijke controle en zelfbeschikking. Dit vereist een balans tussen zelf aan het stuur zitten, je eigen wensen en verlangens durven uit te spreken en te volgen zonder daarmee de autonomie van anderen te schaden.

In cluster 4 onderwijs is het daarom van belang dat leerlingen noch aan hun lot worden overgelaten (gaan zwemmen) noch onder dwang staan waardoor zij geen eigen keuzes meer kunnen maken.

Ook verlangt ieder mens naar *relationele* verbondenheid, de ervaring ergens bij te horen. Relationele verbondenheid veronderstelt eveneens het vermogen bij te dragen aan de relatie.

In cluster 4 onderwijs zal daarom zorg moeten zijn voor de veiligheid, de steun, hulp en betrokkenheid van leerkrachten en leeftijdgenoten.

Engagement duidt op het verlangen van de mens om met iets zinnigs bezig te zijn. Geëngageerd zijn voor de taak leidt tot diepte-investering en tot doorzettingsvermogen, het verlangen iets af te maken en tot een goed einde te brengen.

Het onderwijsengagement van veel cluster 4 leerlingen is zwak, waardoor zij weinig leren. De kunst is dus het ontwerpen en aanbieden van een onderwijzorgomgeving waardoor leerlingen weer geëngageerd raken.

BAGS staat voor de onderwijskundige aandacht voor de beschermende factoren, adaptief onderwijs, gedragsverandering en systematisch en planmatig werken.

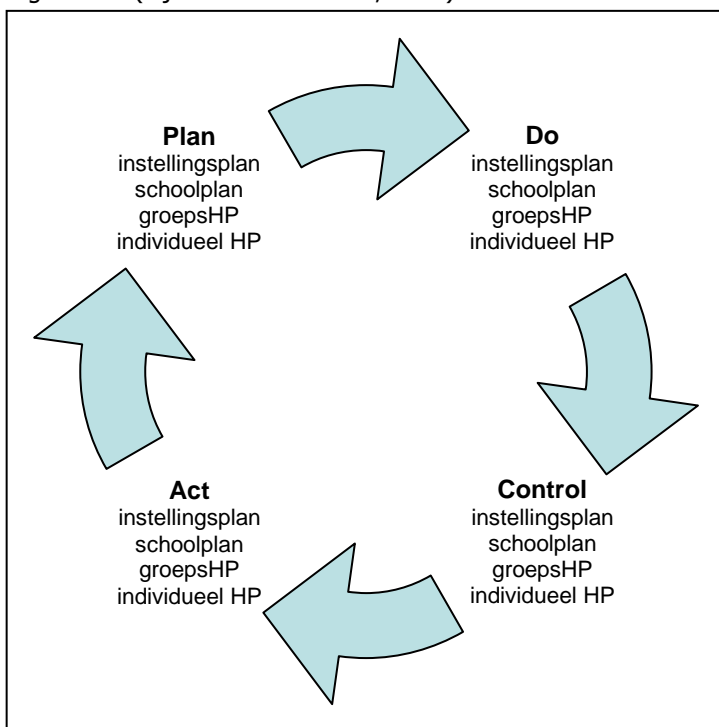
Beschermende factoren is een begrip dat ook Van der Ploeg (1998) in het meervoudig risicomodel hanteert. Dit model gaat ervan uit dat in de ontwikkeling van kinderen en jongeren zowel risicofactoren als beschermende factoren een rol spelen. Deze factoren kunnen endogeen (in het kind) en exogeen (in de omgeving van het kind) van aard zijn. In onze probleemcultuur zijn we gewend te denken in termen van opvoedingsproblemen: wat misgaat, wat niet voldoet aan de norm, wat afwijkt. In de beeldbeschrijving in handelingsplannen zijn we deze manier van denken veel tegengekomen. Onderzoek wijst er echter op dat interventies effectiever zijn als gebruik wordt gemaakt van wat goed is, de sterke kanten, de kracht van kinderen. Voorbeelden van beschermende factoren zijn bijvoorbeeld: de intelligentie van het kind; een aandachtige grootmoeder; een goede vriend; uitblinken in iets; een passie hebben voor bijvoorbeeld paarden of tekenen. Cluster 4 onderwijs zal de beschermende factoren op het spoor moeten komen die met oog op het behalen van het verwachte uitstroomperspectief bruikbaar zijn.

Adaptief onderwijs is gericht op het grip krijgen op de onderwijsbelemmeringen van leerlingen zodanig dat zij opgelopen onderwijsachterstanden kunnen wegwerken, dan wel geen verdere achterstand oplopen. Alle cluster 4 leerlingen hebben een onderwijsachterstand ten opzichte van de normgroep, maar dikwijls ook ten opzichte van hun eigen ontwikkelingsmogelijkheden. Leerlingen hebben recht op onderwijs dat hen uitdaagt en aanspreekt zodat zij hun eigen ontwikkelingspotentieel kunnen benutten. Dat wil zeggen dat het onderwijs in wijze van instructie, aanbod, werkvormen, lesmodellen et cetera moet aansluiten bij hun ontwikkelings(on)mogelijkheden. Cluster 4 onderwijs zal dus zodanig adaptief onderwijs moeten geven dat leerlingen weer worden teruggebracht op hun eigen ontwikkelingslijn binnen een onderwijszorgprofiel.

Gedragsverandering is het doel van cluster 4 onderwijs. Namelijk het bewerkstelligen van zichtbare en blijvende gedragsveranderingen, zowel in schoolprestaties als in motivationele, sociaal-emotionele en handelingsgerichte factoren. Dit vraagt om gerichtheid niet alleen op de inzet van de leerlingen zelf, maar ook op aandacht voor alle omgevingsfactoren die schakels vormen tot gedragsverandering.

Systematisch handelen. Systematisch en planmatig handelen volgens de PDCA (plan, do, control, act) cyclus is een belangrijk middel bij het bewerkstelligen van kwaliteit en onderwijszorgeffectiviteit. De PDCA-cyclus moet op alle niveaus worden toegepast, namelijk bij het instellingsplan, het schoolplan, het groepsplan en het individuele handelingsplan. In figuur 2 staat het kader planmatig werken in RENN4.

Planmatig en doelgericht werken met cluster 4 leerlingen is de vorm om de verwachte uitstroomperspectieven te realiseren (zie figuur 2). Het middel daarbij is de consultatieve leerlingbegeleiding (CLB). Het zodanig praten met leerkrachten dat zij in staat zijn om grip te krijgen op de onderwijskundige en orthopedagogische vraagstukken waar een groep leerlingen/leerling hen voor stelt. Daar waar de CLB geen soelaas meer biedt, kan handelingsgerichte diagnostiek (HGD) worden ingebracht (Bijstra & Doornenbal, 2002).

Figuur 2: Kader planmatig werken RENN4

De S van BAGS staat ook voor *samenwerking*. Gezien de kenmerken van de cluster 4 populatie is samenwerking met de leerling zelf, de ouders en/of verzorgers, met elkaar en met en ketenpartners als regulier (voortgezet) onderwijs, jeugdzorg en kinder- en jeugdpsychiatrie noodzakelijk.

Tot voor kort was het deskundigheidsmodel de gangbare manier van werken. Het idee was dat een juiste aanpak van probleemgedrag kon worden gevonden door het ontwikkelen van betere theorieën. Hoewel deze zoektocht verklarende kennis heeft opgeleverd, blijkt deze kennis nauwelijks veranderingskracht te bezitten. Deze constatering heeft geleid tot een andere manier van werken waarin de cliënt – de leerling, de ouder – partner is in het zoekproces naar de richting van de gewenste verandering en een bruikbare aanpak. Bennema-Sybrandy (1992) spreekt dan ook van een contractmodel waarin – in ons geval – onderwijs samen met ouders een plan opstelt. De ouders en/of de kinderen/jongeren zelf

zijn in dit zoekproces co-onderzoekers. De Winter (2000) spreekt van participatiepedagogiek waarmee hij bedoelt dat kinderen en ouders nadrukkelijk betrokken moeten worden bij de inrichting van hun eigen leef- i.c. schoolomgeving. Dit gebeurt vanuit de idee dat een gezamenlijk zoekproces betere oplossingen schept en het bovendien sociale verbondenheid creëert, een gevoel van competentie, autonomie en engagement: 'wat ik zeg, is belangrijk', 'ik kan iets', 'ik hoor erbij'. Samenwerking is met het oog op de ketenpartners van groot belang, omdat telkens weer blijkt dat onderwijs en zorg langs elkaar heen werken, wat schadelijk is voor de belangen en de behoeften van de leerlingen en hun ouders. Deze samenwerking zou in principe moeten leiden tot één kind één plan.

We nemen dus aan dat alle kinderen kunnen en willen leren als we zorg hebben voor CARE en ons richten op de BAGS. We moeten ons daarbij wel realiseren dat afhankelijk van de ontwikkelingsmogelijkheden van de leerlingen er verschillen zijn in uitstroomperspectief. Daarom zullen er differentiaties moeten worden aangebracht in het onderwijszorgaanbod voor cluster 4 leerlingen. De toegevoegde waarde van het CAREBAGS-model is dat alle participanten vanuit één gedeelde visie en in één taal gaan spreken.

5 VAN ONDERWIJSZORGMODEL NAAR STREEFBELD

5.1 Noodzakelijke voorwaarden

In dit hoofdstuk beschrijven we aan de hand van de geschetste collectieve ambities en het theoretisch kader van de CAREBAGS het onderwijszorgmodel van RENN4. Echter, het hieronder gepresenteerde model kan pas dan effectief worden als een aantal noodzakelijke voorwaarden is gerealiseerd.

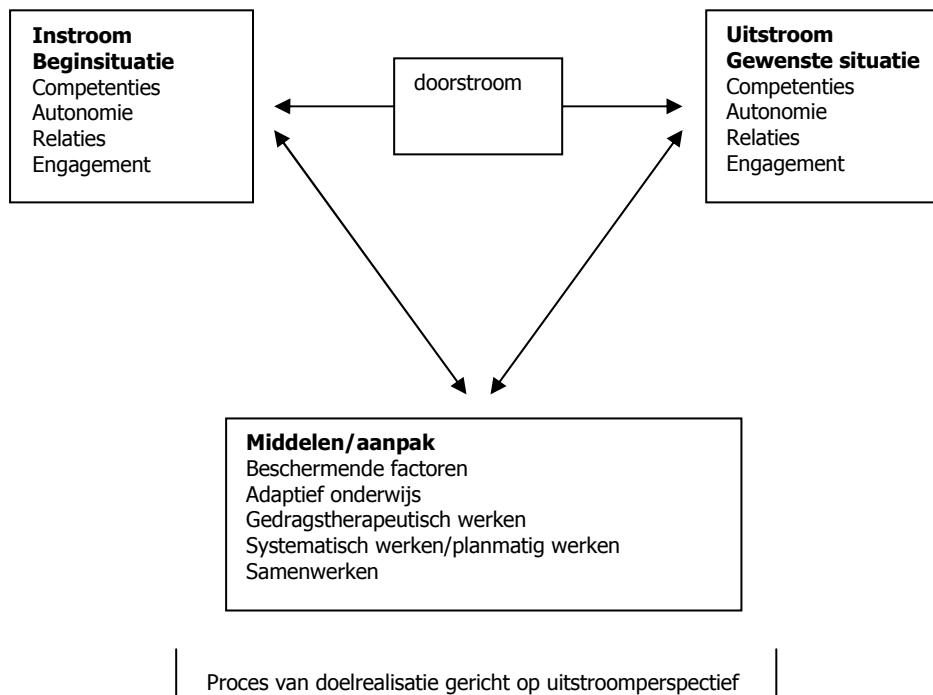
In de eerste plaats ontwikkelen leerlingen zich alleen dan als er een omgeving is die structuur biedt, die hun verlangen naar autonomie ondersteunt en die betrokkenheid toont. Immers, zonder een veilige vertrouwensrelatie tussen de leerling en de school is elke interventie gericht op het behalen van het perspectief van de leerling, zinloos. Een noodzakelijke voorwaarde is daarom het inrichten en verrichten van een *veilig (ortho)pedagogisch schoolklimaat* dat de leerlingen structuur (voorspelbaarheid en duidelijkheid) biedt, de ruimte om tot op zekere hoogte zelf te kunnen sturen en waarin aandacht is voor het verlangen naar betrokkenheid. In hoofdstuk 1.3 is aangegeven dat dit een van de sterke punten is van de RENN4 scholen. Er moet aandacht zijn en blijven voor dit domein: de borging en de versterking waar nodig. Een tweede noodzakelijke voorwaarde is de inrichting van de *materiële omgeving*. Met respect voor de behoeften van de leerling moet de inrichting van de groep, de school, het plein et cetera ter hand worden genomen. Ten derde dient *thuisnabij onderwijs* één van de weegfactoren te zijn bij de inrichting van het onderwijszorgaanbod in RENN4. Dit klemmt voor de jongere leerlingen sterker dan voor de leerlingen van 12 jaar en ouder.

Kortom: RENN4 moet beschikken over een veilige en uitdagende leeromgeving, zowel in materiële als in immateriële zin. En RENN4 dient erop toe te zien dat waar mogelijk het onderwijs zo thuisnabij mogelijk wordt aangeboden.

Een vierde voorwaarde is tenslotte dat in de bestuurlijke organisatie het primaire proces centraal wordt gesteld. Dus een *faciliterend en ondersteunend management* dat zich richt op het ontwikkelen van een *lerende organisatie* en een *professionele cultuur*.

5.2 Het onderwijszorgmodel RENN4: individueel niveau

Geredeneerd vanuit de leerling stromen leerlingen in met een bepaald niveau aan competenties, autonomie, relaties en engagement. Vanwege de cluster 4 beschikking, is deze beginsituatie per definitie in disbalans. Het doel van cluster 4 onderwijs is deze disbalans op te heffen i.c. de gewenste situatie in termen van competenties, autonomie, relatie en engagement te bereiken, zodat de leerling in staat is zijn onderwijskansen en ontwikkelingsmogelijkheden te benutten: dit is het uitstroomperspectief. Dit impliceert dat we de beginsituatie van de leerling in termen van CARE in beeld moeten hebben. Daarna kan bepaald worden wat op basis van deze beginsituatie het onderwijsperspectief is van de leerling en wat hij daartoe in termen van CARE, dus aan competenties, autonomie, relaties en engagement (gewenste situatie), moet realiseren. Als dit duidelijk is kunnen we de aanpak, de juiste middelen (BAGS) bepalen. In figuur 3 is deze redenering schematisch weergegeven.

Figuur 3: Procesmatig onderwijszorgmodel RENN4 leerlingniveau

Aandachtspunt bij de uitwerking van dit model is te bepalen welke informatie er nodig is om het verwachte perspectief van de leerling te bepalen en hoeveel tijd dit kost.

5.3 Organisatie van onderwijszorg

Het speciaal onderwijs is historisch gezien sterk gericht geweest op het aanbieden van individuele onderwijs en zorg. Het ontwerpen van individuele handelingsplannen is daarvan het logische gevolg. De onderwijspraktijk laat echter zien dat het ondoenlijk is voor een leerkracht om in een groep van acht leerlingen acht individuele handelingsplannen als een jongleur in de lucht te houden. Hierdoor is de effectieve leertijd van leerlingen dikwijls onvoldoende. Leerlingen ontvangen vaker hulp achteraf dan instructie vooraf. Echter, ook het speciaal onderwijs is onderwijs en dit impliceert dat een leerkracht een groep leerlingen voor zich heeft waar hij grip op moet zien te krijgen en te houden. De vraag waar we dus voor staan is hoe de onderwijszorg zodanig in te richten dat het zowel de leerkrachten handvatten geeft voor hun orthodidactisch en orthopedagogisch handelen met een groep als de leerlingen voldoende ruimte om hun individuele ontwikkelingsbehoeften te realiseren. Daarbij moet rekening gehouden worden met de mogelijkheden en de beperkingen van de leerling.

Om dit spanningsveld op te lossen, stellen we de volgende onderwijszorgorganisatie voor.

Van de leerlingen die instromen wordt op basis van nader te bepalen gegevens (dossieranalyse, eventueel nader onderzoek en gerichte observatie) bepaald welke verwachting c.q. perspectief met betrekking tot de uitstroom realistisch is. Is het een leerling die op het niveau van a) regulier onderwijs b) semi-regulier of c) praktijkgericht onderwijs zijn onderwijs kan volgen? De leerling volgt vervolgens zijn onderwijs in het profiel dat passend is bij de uitstroomverwachting.

Leerlingen ontvangen de onderwijszorg dus in een groep/klas binnen een onderwijszorgprofiel waarin zij werken aan hun ontwikkelingsperspectief. Hun ontwikkelingsprestaties worden tijdens hun schoolloopbaan regelmatig getoetst met methodeafhankelijke en –onafhankelijke toetsen. Het plannen en evalueren van het onderwijszorgaanbod met behulp van deze toetsen heeft als functie:

- voor iedere leerling/elke groep de reële doelen te bepalen voor een bepaalde periode;
- leerlijnen te kiezen en daarbij passende ontwikkelings-/leertrajecten die zicht geven op haalbare doelen met betrekking tot de uitstroom (leerdoel differentië);
- te signaleren bij welke leerlingen de prestaties achterblijven bij hun mogelijkheden, zodat extra maatregelen kunnen worden getroffen;
- leerlingen te groeperen - het creëren van een werkbare onderwijsleersituatie - zodat leraren het gewenste lesmodel kunnen realiseren.

Op basis van de volgende factoren komen we tot verschillende onderwijszorgprofielen:

- leerlijnen en methodieken die passen bij de mogelijkheden van de leerlingen;
- planningslijnen gericht op regulier onderwijs, SBO/LWOO en cluster 3/praktijkonderwijs, arbeidstoeleiding; deze planningslijnen geven zicht op de benodigde tijd om de gewenste doelen te realiseren.

Op grond van bovenstaande overwegingen komen we tot drie onderwijszorgprofielen in cluster 4 onderwijs voor zowel so als vso (zie ook figuur 1 hoofdstuk 2):

- profiel 1 regulier onderwijs voor leerlingen met weinig tot geen beperkingen bij het leren: basisonderwijs, voortgezet onderwijs (van vmbo tot en met vwo), middelbaar beroepsonderwijs niveaus 3 en 4;
- profiel 2 semi-regulier voor leerlingen met enige onderwijsachterstanden en beperkingen bij het leren: sbo, vmbo met leerwegondersteuning, middelbaar beroepsonderwijs niveaus 1 en 2;
- profiel 3 praktijkgericht onderwijs voor leerlingen met grote onderwijsachterstanden en verstandelijke beperkingen: cluster 3, praktijkonderwijs, en (beschermd) werk.

Aandachtspunt bij de uitwerking van deze profielen is of het ook voor jonge kinderen mogelijk en wenselijk is hen bij plaatsing in een onderwijszorgprofiel te plaatsen.

Om tegemoet te komen aan de diversiteit in individuele ontwikkelingsbehoeften (zie ook hoofdstuk 2: spreiding van kenmerken in de cluster 4 populatie) zal er binnen de onderwijszorgprofielen gewerkt worden met groepsdifferentiatie. In elk onderwijszorgprofiel zijn er verschillende groepen met verschillende groepsklimaten te onderscheiden die recht doen aan de verschillende aanpakken waarvan we weten dat leerlingen hiervan profiteren. Bekend is bijvoorbeeld dat er leerlingen zijn die vanwege hun sterke externaliserende gedrag, kwetsbare leerlingen met een internaliserend gedrag angst kunnen aanjagen. Bij voorkeur worden leerlingen die elkaar negatief beïnvloeden, niet bij elkaar gezet.

In de groepsplannen die de leerkrachten voor hun groepen maken, worden zowel de onderwijszorgdoelstellingen (CARE) als de aanpak (BAGS), die voor die groep leerlingen opgesteld zijn, beschreven. Voor individuele leerlingen die het op bepaalde aspecten niet redden met de doelen en de bijpassende aanpak, zoals in het groepsplan beschreven, maakt de leerkracht een specifiek individueel handlingsplan. Dat individuele handlingsplan richt zich bij uitstek op dat aspect waaraan de leerling met de groepsaanpak niet voldoende heeft.

Zowel het so als het vso kent dus drie onderwijszorgprofielen gericht op de drie uitstroomperspectieven: regulier, semi-regulier en praktisch. Binnen deze drie onderwijszorgprofielen onderscheiden we twee belangrijke leerlijnen: de sociaal-emotionele ontwikkeling en de leerontwikkeling. Feitelijk moeten binnen deze leerlijnen de kerndoelen van het speciaal onderwijs worden gerealiseerd (zie voorstel kerndoelen speciaal onderwijs).

De leerontwikkeling bestaat uit vakken als Nederlandse taal, rekenen & wiskunde, oriëntatie op mens en wereld, bewegingsonderwijs en kunstzinnige vorming. Omdat Nederlandse taal en rekenen & wiskunde de twee belangrijkste vakken zijn, verdient het de voorkeur deze als eerste uit te werken.

De lijn van de sociaal-emotionele ontwikkeling betreft zowel het leer- als het omgangsgedrag. Onder leergedrag vallen leergebiedoverstijgende vaardigheden als schoolgerichtheid, werkaanpak, concentratie. Onder omgangsgedrag verstaan we de kennis en de kunde van leerlingen hoe zich in sociale situaties te gedragen.

De BAGS zijn de handlingskaders waarmee in de drie onderwijszorgprofielen wordt gewerkt. De mate waarin de BAGS worden ingezet en de aard ervan kunnen verschillen per onderwijszorgprofiel.

Leerlingen worden geplaatst in een onderwijszorgprofiel op basis van drempels en de te verwachten ontwikkelingswinst. Wanneer uit de evaluatie blijkt dat de plaatsing van een leerling in een profiel niet het verwachte resultaat oplevert, dan kan er van profiel worden gewisseld. Deze drempels zijn de markante, cruciale ontwikkelings- c.q. leermomenten binnen het plannen van het onderwijszorgaanbod en dienen derhalve als criteria voor leerbaarheid.

Met betrekking tot de leerbaarheid, zijn de relevante leerbaarheidsvragen:

- "beheerst de leerling de drempels?"
- "hoe is het leerproces verlopen?"
- "met welke methodiek?"
- "hoeveel leertijd was nodig?"
- "wat is de leerwinst?"

De drempelwaarden om het niveau te bepalen waarop de leerling instapt in de lijn voor rekenen & wiskunde, zijn al goed in beeld gebracht. Ook voor Nederlandse taal is dit doenlijk. Echter, het domein sociaal-emotionele ontwikkeling is nauwelijks ontgonnen gebied. Hier ligt een uitdaging voor het cluster 4 onderwijs om dit in samenwerking met kennispartners, zoals de RuG, te ontwikkelen. Vooralnog varen we hier op evidence based kennis.

De plaats van het onderwijsondersteunend personeel (OOP) – gedragsdeskundigen, schoolmaatschappelijk werk, logopedisten en vaktherapeuten – in het bovenstaande organisatiemodel is dat zij in samenwerking met de school c.q. de leerkrachten medeverantwoordelijk zijn voor het ontwerp en/of de uitvoering van de CAREBAGS en zo meewerken aan het realiseren van het uitstroomperspectief en de gewenste situatie in competenties, autonomie, relatie en engagement die daarvoor nodig zijn. Het OOP beraadt zich op dit moment op haar invulling van haar functie en taken in het licht van deze visie (zie ook projectvoorstel Zorg & Begeleiding).

6 LANGETERMIJNDOELEN 2006 – 2011

In dit hoofdstuk werken we het streefbeeld uit in langetermijndoelstellingen.

1. RENN4 biedt leerlingen waar mogelijk thuisnabij onderwijs. In het spreidingsplan is dit een weegfactor.
2. RENN4 biedt alle leerlingen een veilige en uitdagende schoolomgeving zowel in materieel als in immaterieel opzicht. Dit is te herkennen in de huisvesting, de inrichting en het onderhoud van de gebouwen, en het (ortho)pedagogisch klimaat.
3. RENN4 werkt lerend samen.
 - Intern met leerlingen en ouders. Dit is te herkennen aan de betrokkenheid van ouders en/of leerlingen bij de handelingsplanning en de inrichting van de schoolomgeving.
 - Extern met het onderwijsveld en ketenpartners in het bijzonder, zoals de Bureaus Jeugdzorg, jeugdzorgaanbieders, instellingen voor kinder- en jeugdpsychiatrie. Dit is te herkennen aan RENN4 als netwerkspeler en initiatiefnemer tot samenwerking.
4. RENN4 voorziet in een dekkend, samenhangend en gecoördineerd aanbod. Dit aanbod bestaat uit:
 - Preventieve ambulante begeleiding door voorlichting en informatie, advies en consultatie, scholing, participatie in samenwerkingsverbanden;
 - Rugzakbegeleiding;
 - Terugplaatsing ambulante begeleiding;
 - Schoolplaatsing. RENN4 heeft in haar verzorgingsgebied de zes so- en vso-onderwijszorgprofielen eventueel in samenwerking met andere onderwijsvoorzieningen in de regio.RENN4 doet er alles aan om te voorkomen dat leerlingen uit de boot vallen.
5. RENN4 neemt verantwoorde schakelbeslissingen. Bij schakeling zowel binnen als buiten RENN4 zorgen wij voor warme overdracht en nazorg.
6. RENN4 is een onderwijszorginstelling. Dit blijkt onder meer uit de inhoud en de uitvoering van de schoolplannen:
 - De centrale plaats daarin voor CAREBAGS;
 - Het (ortho)pedagogisch schoolklimaat en (ortho)didactisch handelen;
 - De bepaling van het onderwijszorgprofiel en de uitwerking daarvan in leerlijnen voor de sociaal-emotionele ontwikkeling en voor de leerontwikkeling, voorlopig voor de vakken Nederlandse taal en rekenen & wiskunde, inclusief de daarbij behorende programma's, testen en toetsen.

- De omschrijving van de verschillende groepen/groepsklimaten die binnen de onderwijszorgprofielen recht doen aan de diversiteit aan ontwikkelingsbehoeften van de leerlingen.
 - De implementatie en borging van de systematiek en kwaliteit van het systeem van zorg & begeleiding.
7. RENN4 werkt aan kwaliteit
- In elke school/afdeling is een systeem voor kwaliteitszorg ingevoerd op alle onderdelen van de organisatie (schoolplan, onderwijszorg, personeel, planning & control, financiën en formatie, ICT en dergelijke);
 - In elke school zijn voor de groepen groepsplannen opgesteld waarin de onderwijszorg voor die groep leerlingen gericht op uitstroom is vastgelegd.
 - In elke school/afdeling is een systeem vastgelegd voor de totstandkoming uitvoering evaluatie en aanpassing van groepsplannen en individuele handelingsplannen.
 - Het onderwijsondersteunend personeel is een integraal onderdeel van de school en werkt samen aan het ontwerp en de uitvoering van de CAREBAGS gericht op uitstroom.

Cultuur: In RENN4 zijn op alle niveaus de CAREBAGS terug te vinden.

7 KORTETERMIJNDOELEN januari 2006 – juli 2006

De kortetermijndoelen liggen op het niveau van de onderwijsorganisatie, van de onderwijsinhoud, van het proces en de communicatie en op het niveau van de borging en de evaluatie. Het zijn de eerste stappen die dit jaar moeten worden gezet om het streefbeeld de komende jaren planmatig en procesmatig te implementeren.

Onderwijsorganisatie

Nr 1.	Onderdeel	Inrichting onderwijsorganisatie onderwijszorgprofielen in de drie verzorgingsgebieden: Friesland, Groningen en Drenthe
-------	-----------	--

Opdrachtgever Projectleiders Realisatiedatum	Bestuur / Directie ? Mei 2006
--	-------------------------------------

Resultaten
<ul style="list-style-type: none">▪ Een plan voor de organisatie van de drie onderwijszorgprofielen voor het so en het vso per verzorgingsgebied, in casu voor Friesland, Groningen en Drenthe.

Projectleden per verzorgingsgebied
<ul style="list-style-type: none">▪ Friesland: Erna Balk, Erwin Lippolt, Bauke Zeinstra, Jan Harder en Marcel Andringa▪ Drenthe: Frank Dresscher, Adri Blansjaar▪ Groningen: Wietse Blink, Juul Boekholt, Hoeke Jan Nicolai▪ Ambulante begeleiding: Trees Galama

Opdrachtschrijving inclusief tijdpad

Maak voor mei 2006 een plan voor een dekkend en samenhangend en gecoördineerd onderwijszorgaanbod in je verzorgingsgebied zodat er twee of drie onderwijszorgprofielen so en twee of drie onderwijszorgprofielen vso zijn. Dit plan bestaat uit:

- bepaal welke onderwijszorgprofielen nodig zijn (bijvoorbeeld is in het vso een zogenaamd theorie- en praktijkprofiel wenselijker dan drie profielen?);
 - bepaal welke huidige school/afdeling verantwoordelijk wordt voor welk onderwijszorgprofiel?
 - bepaal de plaats/locatie van de onderwijszorgprofielen in het verzorgingsgebied rekening houdend met postcodeanalyse en thuisnabijheid vooral voor de kinderen tot 12 jaar.
 - definieer de levensvatbaarheid: de omvang/het volume van een onderwijszorgprofiel om een gedifferentieerd aanbod te kunnen doen, zowel rekening houdend met het onderwijsniveau als met gedragskenmerken.
 - definieer je onderhandelingspositie en mogelijke ketenpartners: met wie moet je waarvoor samenwerken.
 - definieer de knelpunten en bedenk oplossingen bijvoorbeeld in de vorm van scenario's.
 - bekijk of eventueel vrijgespeelde gebouwen geschikt zijn voor het onderbrengen van (een van) de centrale diensten: directie, facilitaire dienst, expertise en/of ambulante begeleiding.
- Eind april 2006 Presentatie van de plannen in het MT; onderlinge afstemming en voorlopige besluitvorming
- Juni 2006 advies GMR
- Juli 2006 bestuursbesluit

Omgeving van het project

- Besluiten over de inrichting van de onderwijsorganisatie aan de hand van de zes onderwijszorgprofielen zijn richtinggevend voor de schoolplannen van 2007-2011.
- De inrichting van de onderwijszorgorganisatie wordt vormgegeven binnen de visie zoals is vastgesteld door het bestuur van RENN4, en binnen de kaders van de wet- en regelgeving, zoals de WEC en de WOT.
- Afstemming met de afdelingen Expertise en Ambulante Begeleiding

Onderwijsinhoud

Nr 2.	Onderdeel	Voorbereiding inrichting onderwijszorgprofielen so en vso
-------	-----------	---

Opdrachtgever Projectleider Realisatiedatum	Bestuur / Directie Jan Bijstra Juli 2006
---	--

Resultaat

- Gedetailleerd ontwikkelplan: stappenplan ten behoeve van de inrichting van de drie onderwijszorgprofielen voor het SO gericht op de uitstroom.
- Gedetailleerd ontwikkelplan: stappenplan ten behoeve van de inrichting van de drie onderwijszorgprofielen voor het VSO gericht op de uitstroom.

Opdrachtoomschrijving

- Stel in januari twee RENN4-brede deelprojectgroepen in: SO en VSO.
- Stel in januari twee deelprojectleiders aan.
- Stel tijdens een plenaire bijeenkomst in februari (projectleider onderwijs en de 2 projectteams) de projectopdracht vast.
- Stel vast wat aan externe ondersteuning nodig is.
- Stel vast wat aan flankerend onderzoek (samenwerking RuG, Minnaert) wenselijk is.
- Stel vast wat aan scholing van de deelprojectleiders en projectdeelnemers nodig is.
- Bewaak voortgang en kwaliteit van het resultaat.
- Bereid advies en besluitvorming over de projectplannen voor.

Nr 3.	Onderdeel	Implementatie Systeem van Zorg & Begeleiding
-------	-----------	--

Opdrachtgever Projectleider Realisatiedatum	Bestuur / Directie Jeep Jonker Juli 2006
---	--

Resultaat

- In september 2006 werken de Commissies van Begeleiding in de afdelingen volgens het kwaliteitssysteem Leerlingenzorg en Kwaliteit handelingsplannen.

Opdrachtschrijving
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Stel in januari aan de hand van de nulmeting in de afdelingen de verbeterpunten voor de afdelingen vast. ▪ Stel per afdeling vast hoe aan de verbeterpunten wordt gewerkt. ▪ Bewaak in samenwerking met de afdelingsleiders het proces en de kwaliteit van de verbeteringen. ▪ Draag samen met de afdelingsleiders zorg voor de implementatie van de verbeterpunten. ▪ Stel in juli vast of de verbeterpunten zijn geïmplementeerd en geborgd. ▪ Stel vast hoe het systeem van zorg en begeleiding in het schooljaar 2006 – 2007 wordt geëvalueerd en bijgesteld.

Communicatie

Nr 4	Onderdeel	Schriftelijke communicatie
------	-----------	----------------------------

Opdrachtgever	Bestuur / Directie
Projectleider	Jeannette Doornenbal
Realisatiedatum	Februari 2006

Resultaat
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Schriftelijk visiedocument dat geschikt is voor intern en extern gebruik.

Opdrachtschrijving
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Stel vast wat nodig is aan financiën en secretariële ondersteuning ▪ Bepaal welke externe hulp nodig is. ▪ Stel met externe hulp concepttekst op. ▪ MT en GMR worden om advies gevraagd ▪ Bestuur wordt geïnformeerd ▪ Definitieve tekst wordt voorbereid ▪ Directie neemt besluit over de tekst. ▪ Stel vast wie zorgt voor opmaak, drukken en verspreiding.

Borging en evaluatie

Nr 5	Onderdeel	Implementatie visie RENN4 in de schoolplannen
------	-----------	---

Opdrachtgever	Bestuur / Directie
Projectleider	Jeep Jonker
Realisatiedatum	Tot juli 2006

Resultaat
<ul style="list-style-type: none">▪ De afdelingsleiders beschikken over een inleidende tekst voor hun school- c.q. afdelingsplan waarin het inhoudelijk kader van RENN4 is beschreven. Dit kader vormt het uitgangspunt voor de school- c.q. afdelingsplannen.▪ De afdelingen beschikken over een schoolvisie vastgelegd in het schoolplan: onderwijszorgprofiel, ontwikkelingslijnen, groepsplannen en individuele plannen.▪ De afdelingen beschikken over een meerjarenplanning en een jaarplanning.

Opdrachtomschrijving
<ul style="list-style-type: none">▪ Formuleer de opdracht voor de inleidende RENN4 tekst voor de afdelingsplannen.▪ Zorg voor de verspreiding van deze tekst.▪ Organiseer de ondersteuning die de afdelingsleiders en de teams nodig hebben bij het formuleren van hun schoolvisie, meerjarenplanning en jaarplanning.▪ Organiseer een evaluatiebijeenkomst in juli over visie.▪ Informeer de directie en het bestuur hierover.▪ Doe een voorstel over de verbeterpunten.

ONDERLIGGENDE DOCUMENTEN

- Bennema-Sybrandy, J. (1992). *Het contractmodel in de hulpverlening*. Groningen: Wolters/Noordhoff.
- Bijstra, J. & Doornenbal, J. (2002). Consultatieve leerlingbegeleiding en handelingsgerichte diagnostiek. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 7/8, 394-402.
- Concept waarderingskader periodiek kwaliteitsonderzoek Expertise Centra*. Juli 2005. pilot PKO-EC.
- Leenders, Y. e.a. (2002). *Effectieve instructie. Leren lesgeven met het activerende directe instructiemodel*. Amersfoort: CPS.
- Knorth, E.J., Minnaert, A.E.M.G., Ruijsenaars, A.J.J.M. (2005). *Verschillen onderscheiden. Orthopedagogische hulpverlening en begeleiding bij problematische opvoedings- en onderwijssituaties*. Utrecht: Agiel.
- Meijer, W. (1996). Consultatieve leerlingbegeleiding: en afsprakenmodel voor onderwijsbegeleiding. In: P. van Geert en S. Jackson (red.). *Afspreken in de hulpverlening. Het contractmodel bij ontwikkelings-, leer- en opvoedingsproblemen* (pp. 53-79). Leuven/Amersfoort: Acco.
- Minnaert, A.E.M.G. (2005). Maakt het verschil? Over onderwijskundige en orthopedagogische zorg voor leerlingen in het onderwijs. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 44, 367- 373.
- Kanttekeningen bij de groei van cluster 4* (2005). Den Haag: LCTI.
- Onderwijsverslag 2003/2004*. Inspectie van het onderwijs (2005).
- Overkoepelende rapportage RENN4* (maart 2005). Inspectie van het onderwijs, Groningen.
- Plan van aanpak RENN4 van A naar B. Verdere vormgeving en implementatie van de bestuurlijke fusie*. (2005) Groningen: RENN4.
- Ploeg, J. van der (1998). *Gedragsproblemen: ontwikkelingen en risico's*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Projectplan Zorg en Begeleiding RENN4* (2005). Groningen: RENN4.
- Stevens, L. (1997). *Overdenken en doen. Een pedagogische bijdrage aan adaptief onderwijs*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Voorstel kerndoelen speciaal onderwijs, zeer moeilijk lerende kinderen en leerlingen met een meervoudige handicap, arbeidstoeleiding voortgezet speciaal onderwijs*. 2004 Enschede: SLO.
- Winter, M. de (2000). *Beter maatschappelijk opvoeden. Hoofdpijnen van een eigentijdse participatiepedagogiek*. Assen: Van Gorcum.

PROCESSTAPPEN VAN DE PROJECTGROEP

Juni 2005	Opdracht verstrekt door de directie a.i.
25-07-2005	Projectplan besproken met directie a.i.
13-09-2005	Projectplan is goedgekeurd door het Algemeen Bestuur van RENN4
09-2005	GMR spreekt positief advies uit over het projectplan
14-09-2005	Stuudiemiddag visie Knoopcollege
19-09-2005	Startdag MT in samenwerking met Prof. A. Minnaert
27-09-2005	Stuudiemiddag visie afdeling Expertise
29-09-2005	Stuudiemiddag visie vakoverleg Vaktherapeuten
03-10-2005	Studieochtend visie afdeling Expertise
05-10-2005	Studieochtend visie met de projectgroep Z&B Van der Reeschool
11-10-2005	Studiedag visie 't Ruige Veldschool
11-10-2005	Stuudiemiddag visie De Zwaai Drachten
12-10-2005	Stuudiemiddag visie Grewelschool
13-10-2005	Bespreking projectgroep met Minnaert
18-10-2005	Studieochtend visie Swing en Boog
19-10-2005	Stuudiemiddag visie Buitenschool
21-10-2005	Studiedag visie Hart de Ruyterschool
31-10-2005	Informatieochtend visie Bladergroenschool
02-11-2005	Studieochtend visie De Zwaai
03-11-2005	Stuudiemiddag vakoverleg Vaktherapeuten
03-11-2005	Stuudiemiddag visie Ambulante Begeleiding
09-11-2005	Stuudiemiddag visie managementteam Erasmusschool/Van Heemskerckschool
15-11- 2005	Presentatie concept visiedocument MT
21-11-2005	Studieochtend visie vakoverleg Schoolmaatschappelijk werk
21-11-2005	Bespreking concept visiedocument Prof. Minnaert
22-11-2005	Stuudiemiddag visie Swing en Boog
23-11-2005	Studiedag visie Grewelschool
23-11-2005	Stuudiemiddag vervolg visie de 't Ruige Veldschool
29-11-2005	Bespreking concept visiedocument afdeling Expertise
30-11-2005	Studiedag visie Van der Reeschool
30-11-2005	Stuudiemiddag visie Buitenschool
01-12-2005	Studieochtend vakoverleg Logopedie
06-12-2005	Studiedag visie teams Erasmus en Van Heemskerckschool
07-12-2005	Stuudiemiddag visie Bladergroenschool

07-12-2005	Informatiemiddag visie Witakker
07-12-2005	Presentatie visiedocument Algemeen Bestuur RENN4
08-12-2005	Studiemiddag vakoverleg Vaktherapeuten
12-12-2005	Studiemiddag visie vakoverleg Logopedie
12-12-2005	Studiemiddag visie vakoverleg Interne Begeleiding
14-12-2005	Studiemiddag visie vakoverleg Gedragsdeskundigen
19-12-2005	Presentatie concept visiedocument MT
21-12-2005	Ter besluitvorming visiedocument Algemeen Bestuur RENN4
19-01-2006	Studiedag visie Grewelschool, Knoopcollege
30-01-2006	Studieochtend MT relatie RENN4 visie - schoolvisie
23-01-2006	Voortgang bespreking visie vakoverleg SMW
30-01-2006	Voortgang bespreking visie vakoverleg Interne Begeleiding
26-01-2006	Studiemiddag team Bladergroenschool
01-02-2006	Advies DB GMR
07-02-2006	Besluitvorming visiedocument Algemeen Bestuur RENN4
15-02-2006	Instemming GMR